ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 2,3

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz
Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 20.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать. Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail: philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт: https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 20.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

Professor Ibodulla Mirzayev ilmiy maktabining shakllanishi va taraqqiyoti 7

ПАНЖИЕВ НОРМАХМАТ ПАНЖИЕВИЧ
Инициальные консонантные кластеры в современном узбекском языке: инвентарь, структурные типы и статистическая представленность (в сопоставлении с русским языком) 13

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Til – madaniyat ko‘zgusi 18

IBRAGIMOV JASURBEK TO‘LQINJON O‘G‘LI
Epitet tematikasi (“Alpomish” dostoni misolida) 23

ИШАНХАНОВА МУХЛИСАБОНУ ТУРГУНОВНА
Морфологические категории арабского языка в когнитивной интерпретации эпохи NAHDA 27

SULEYMANLI ATILLA NAZIM O‘G‘LU
Ozarbayjon ma’rifatparvarligi va o‘zbek jadidchiligida milliy o‘zlikni anglash g‘oyasining genezisi 33

SAMANDAROVA GULHAYO ERKIN QIZI
Ijtimoiy tarmoqlarda o‘zbek tilining rivojlanish tendensiyalari 42

QURBANBAYEVA NILUFAR ILXAMOVNA
O‘zbek va ingliz tillarida olqish, duo va tilak so‘zlarining lingvokulturologik xususiyatlari 47

KARIMOV ABDULATIF ABDUG‘AFOROVICH
Til tizimini maydonlar orqali tushunish g‘oyasining vujudga kelishi 52

XURSANOV MAXMUD G‘AYRAT O‘G‘LI
Termiz shahri ko‘cha nomlarining yasalish xususiyatlari 59

МУНДАРИЖА

TURG‘UNOVA MAFTUNAXON JAMOLDIN QIZI
Topishmoqlarni tasniflash muammolari 63

MAXAMMATOVA FERUZA OLIMOVNA
«Vaqt» konseptining badiiy ifodalanishi 67

JUMANOVA ORZIGUL
Cho‘lponning «Kecha va kunduz» romanidagi maqollarning
inglizcha tarjimalarida lingvomadaniy konseptlarning ifodalanishi 71

IKROMOVA CHAROSXON
G‘afur G‘ulom «Shum bola» asaridagi monosemantik
va polisemantik so‘zlar tahlili 75

QURBONOVA KAMOLA ABDURAHMONOVNA
Kognitiv tilshunoslikda “Figura-fon” tamoyili haqida 78

ADABIYOTSHUNOSLIK

OTAQULOVA DILDORA OYBEK QIZI
Tesha Saydaliyev she'riyatida mavzu va g‘oya uyg‘unligi 81

ЭШОНҚУЛОВ ИЛҲОМ АБДУСАЛОМОВИЧ
Мирсиддиқхон Ҳашмат тазкираларининг илмий
аҳамияти ва адабий қиймати 84

osophical system to a human-centered model. This new organization of material optimized the cognitive load on learners, facilitating the perception and acquisition of grammatical rules. Consequently, the Nahḍa reforms anticipated the key principles of modern cognitive linguistics, transforming the classical canon into an accessible, dynamic, and effective tool for communication.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 7
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

OZARBAYJON MA'RIFATPARVARLIGI VA O'ZBEK JADIDCHILIGIDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH G'OYASINING GENEZISI

Suleymanlı Atilla Nazım o'g'lu,
Termiz davlat universiteti
o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi doktoranti,
Ozarbayjon Respublikasi

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida turk-musulmon dunyosida yuz bergan global ijtimoiy-siyosiy kataklizmlar, milliy ma'rifatparvarlik g'oyalarining tizimli ravishda kuchayishi va yangi dunyoqarashning shakllanishi adabiyotning estetik funksiyasini tubdan o'zgartirdi. Ushbu to'lqin Turkiston geografiyasida jadidchilik harakatini nafaqat bir ta'lim va ibtidoiy ma'rifatparvarlik to'lqini sifatida, balki milliy o'zlikni anglash tafakkurining fundamental mafkuraviy va madaniy platformasi sifatida maydonga chiqardi. Zamonaviy o'zbek she'riyatida milliy o'zlikni anglash g'oyasining tashakkul topishi aynan mana shu keng ko'lamli intellektual harakat bilan uzviy bog'liqdir. Chunki jadidchilik o'zbek xalqining milliy o'zligini qayta anglashiga, milliy til, tarix va madaniy merosni asrashga qaratilgan edi. Professor Bahodir Karimning ta'biri bilan aytganda, *«jadidlarning burjua, feodal fikrli yoki xoin insonlar kabi talqin qilingan davrlari bo'lgan. Biroq ular bizning otalarimiz va bobolarimizdir. Ular biz uchun ma'rifatparvarlikni targ'ib qildilar»*[1]. Ozarbayjon adabiyotshunosligida ilgari surilgan zamonaviy konsepsiyaga ko'ra, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida shakllangan ma'rifatparvar-demokratik harakat va jadidchilik tamoyillari turk xalqlari adabiyotida milliy mafkura va san'atkor mas'uliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylangan.

Ushbu kontekstda ilmiy-nazariy umumlashtirishlar talab etadiki, milliy o'zlikni anglash tushunchasi ijtimoiy-madaniy konseptlar fonida shunchaki etnik mansublik shuuri sifatida emas, balki falsafiy-estetik tizim sifatida tadqiq qilinsin. Jadid adabiyoti badiiy matnni ijtimoiy evolyutsiyaning subyektiga aylantirib, klassik Sharq poetikasi bilan G'arb tipidagi modernizm o'rtasida o'tish bosqichini yaratdi. Zamonaviy komparativistikaning (qiyosiy adabiyotshunoslikning) metodologik prinsiplari asosida yondashilganda, ham Ozarbayjon ma'rifatparvar-demokratik tafakkuri, ham o'zbek jadidchiligi bir xil tarixiy-madaniy zaruriyatdan tug'ilgan va o'xshash g'oyaviy-estetik prinsiplar asosida rivojlangan. Professor Zaman Asgarlining yozganidek, *«Ozarbayjon ma'rifatparvar demokratlari aqg'l quvvatiga yuksak baho berar edilar»*[2]. Har ikki harakatning asosiy maqsadi jamiyatning ma'naviy uyg'onishiga erishish, milliy shuur shakllanishini tezlashtirish va adabiyotni ijtimoiy taraqqiyotning muhüm vositasiga aylantirish edi.

[1] Umaraliyev I. (2020, dekabr 18). «Aytganlari amallariga to'g'ri edi». Professor Bahodir Karim - jadid ziyolilari haqida. Kun.uz. kun.uz

[2] XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçiliyi. (2023, aprel 2). 525-ci qəzet. 525.az

Jadidchi mutafakkirlar milliy taraqqiyotning asosiy shartini xalqning ma'rifatparvar bo'lishida, ona tilining rivojlanishida, milliy tarix va madaniy merosga yangicha munosabatning shakllanishida ko'rar edilar. Ularning asarlarida milliy o'zlikni anglash tushunchasi nafaqat etnik mansublik hissi sifatida, balki xalqning ma'naviy yaxlitligini, tarixiy xotirasini va kelajakdagi rivojlanishini belgilovchi fundamental qadriyat sifatida taqdim etilardi.

Aynan mana shu sababli jadidchilik harakati o'zbek milliy intibohining mafkuraviy poydevorini yaratdi, keyingi adabiy avlodning, xususan Erkin Vohidov shakllangan adabiy-estetik muhitning g'oyaviy va ma'naviy asoslarini tashkil etib, uning estetik dunyoqarashiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Nazariy jihatdan qaraganda, bu jarayon tarixiy zaruriyatdan tug'ilgan (deterministik) qonuniyatni tashkil etadi. Mustamlakachilik sharoitida bo'g'ilgan milliy o'zlik, adabiyot vositasi orqali o'zini himoya qilish mexanizmini shakllantiradi. Ushbu mexanizmning ishlash prinsiplari ham Boku-Tiflis adabiy muhitida, ham Toshkent-Samarqand-Buxara yo'nalishida parallellik namoyon etadi. Ushbu yondashuv o'z mohiyati e'tibori bilan Ozarbayjon ma'rifatparvarlarining – Mirzo Fatali Axundzoda (1812-1878), Hasanbek Zardobiy (1842-1907), Firidunbek Ko'charli (1863-1920), Jalil Mammadquluzada (1866-1932), Uzeyirbek Hojibeyov (1885-1945) va boshqa atoqli ziyolilarning yarandigida yetakchi o'rin tutgan milliy til, ma'rifat, milliy birlik va ma'naviy ozodlik g'oyalari bilan bevosita sintezlanadi.

Ushbu doirada Ozarbayjon ma'rifatparvarligi bilan o'zbek jadidchilik harakati o'rtasida kuzatiladigan g'oyaviy-estetik yaqinliklar umumturk uyg'onish tafakkurining yagona tarixiy rivojlanish yo'nalishini ko'rsatadi. Chunki har ikki muhitda milliy shuur uyg'onishi birinchi navbatda ona tilini asrash, milliy maktab yaratish, ma'rifatparvarlikni kengaytirish, milliy matbuotni rivojlantirish va tarixiy xotirani tiklash yo'lida olib borilgan izchil kurashlar bilan kuzatilgan. Bu jarayonlar fərqli ijtimoiy-siyosiy sharoitda yuz bergan bo'lsa-da, ularning ifoda vositalari va rivojlanish yo'nalishlari o'xshash falsafaga tayanar edi. Jadidchilik adabiyoti klassik Sharq merosiga yaroduvchi munosabat, milliy tilga bog'liqlik, ozodlik g'oyasi va ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan ajralib turardi. Adabiyot jamiyatning ma'naviy uyg'onish vositasi sifatida baholanar, san'atkor esa xalqning milliy taqdiriga javobgar ziyoli pozitsiyasida taqdim etilardi. Bu badiiy falsafa tizimli va bir-birini tug'diruvchi evolyutsion zanjir sifatida rivojlanar edi: nazariyadan (Abdurauf Fitrat) poeziyaga (Abdulhamid Cho'lpon), poeziyadan epik nasrning tarixiy fazosiga (Abdulla Qodiriy), undan esa poetik qarshilikka (Usmon Nosir) va klassik merosning yaroduvchi sinteziga (Maqsud Shayxzoda) tomon uzangan bu mustahkam bog'lar milliy o'zlikni anglash konsepsiyasini to'liq butunlashtirar edi [303-308].

Abdurauf Fitrat va Mirzo Fatali Axundzoda ijodi – Milliy tafakkurning badiiy-estetik mustaqillik darajasiga ko'tarilishida va izchil ijtimoiy-madaniy rivojlanish konsepsiyasiga aylanishida ilk jiddiy ilmiy-nazariy poydevor Abdurauf Fitrat nomi bilan bog'liqdir. XX asr boshlarida Turkiston geografiyasida bosh ko'targan jadidchilik harakatining nazariy va badiiyashunoslaridan biri sifatida Fitrat alohida ilmiy vaznga ega. O'zbekistonning tanilgan fitratshunos olimi, professor Hamidulla Boltaboyev san'atkorning ushbu tarixiy-estetik missiyasini yuksak baholab ta'kidlaydi: *«Fitratning ilmi-badiiy merosi o'zbek jadid adabiyotida milliy o'zlikni anglashning estetik qonuniyatlarini belgilovchi asosiy harakatlantiruvchi kuchdir. Uning yarandigidagi milliy uyg'onish va hurriyat g'oyalari shunchaki siyosiy shiorlar emas, balki xalqning tarixiy xotirasini va badiiy tafakkurini tubdan yangilovchi, uni o'z ma'naviy ildizlariga qaytaruvchi falsafiy bir tizimdir»*[1]. Müəllifning bu konseptual qənaəti ko'rsatadiki, XX asr o'zbek milliy uyg'onish harakatining g'oyaviy-estetik asoslari shakllanishida Abdurauf Fitratning xizmatlari alohida o'rin tutadi. U nafaqat adabiy faoliyat bilan cheklangan, balki milliy ma'rifatparvarlik, ona tilining rivojlanishi, milliy davlatchilik tafakkuri va zamonaviy ta'lim tizimining yaratilishi yo'nalishida izchil ilmiy va ijtimoiy fəoliyat ko'rsatgan.

Abdurauf Fitratning ushbu faoliyati Ozarbayjon ijtimoiy fikrida milliy o'zlikni anglash konsepsiyasining asosini qo'ygan Mirzo Fatali Axundzodaning yarandigi bilan to'g'ridan-to'g'ri qiyosiy uyg'unlik tashkil etadi. Axundzoda milliy o'zlik g'oyasini yangi davr Ozarbayjon ijtimoiy fikrining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylantirgan edi. Uning *«Kamaluddovla maktublari»*, *«Aldangan kavakib»*, shuningdek mashhur komediyalarida jamiyatning qoloqligi, diniy fanatizm, savodsizlik va ko'hna ijtimoiy munosabatlar kəskin tanqid qilinadi, xalq taraqqiyotining faqat ilm, ma'rifat va milliy tafakkurning rivojlanishi yo'li bilan uchrashi asoslanadi. Axundzodaning ona tilini milliy varlikning bosh tayanchi hisoblashi, milliy teatr va yangi adabiy til shakllanishini xalqning madaniy rivojlanishining asosiy shartlaridan biri sifatida baholashi, Fitratning yarandigi falsafasi bilan bir xil mafkuraviy maqsadga xizmat qilar edi. Fitratning ham *«Munozara»*, *«Oila»*, *«Hind ixtilolchilari»*, *«Abulfayzxon»* va boshqa asarlarida milliy ozodlik, ma'rifatparvarlik, shaxsning ma'naviy ozodligi va xalqning tarixiy mas'uliyati

[1] Boltaboyev H. Abdurauf Fitrat – adabiyotshunos. – Toshkent: Fan, 1996. – B. 42.

g'oyalari izchil ravishda rivojlantiriladi. Fitrat jamiyat taraqqiyotini birinchi navbatda milliy shuur uyg'onishi, ona tiliga va milliy madaniyatga bog'liqlikning mustahkamlanishi bilan aloqador deb bilar edi. Uning fikricha, milliy dirchəlish nafaqat siyasiy o'zgarish bilan, balki insonning ma'naviy kamoloti va milliy o'zligini anglashi bilan uchrashidir.

Har ikki mutafakkirning qurgan ushbu nazariy-madaniy platformasi ham Ozarbayjon adabiy fikrining kelajakdagi yo'nalishini belgiladi, ham Erkin Vohidov yarandigida kuzatiladigan milliy o'zlik, ona tili va tarixiy xotira konsepsiyasining g'oyaviy manbalarini ta'minladi. Nazariy vorislik tamoyili nuqtai nazaridan yondashilganda, M.F. Oxundzodaning islohotchi ma'rifati va A. Fitratiyning jadidchilik ideallari XX asrning ikkinchi yarmida Erkin Vohidovning ijodiy platformasida milliy uyg'onishning estetik manbai bo'lib xizmat qildi. Ijodining dastlabki yillaridayoq ma'rifatparvar ajdodlarining «fan, mavzu va vatanga fidoyilik» falsafasini qabul qilgan yosh Erkin Vohidov 1957-yilda yozilgan mashhur «Kosmonavt va shoir» (o'zbek kirill yozuvida: «Kichik Ay so'zi») she'rida xalqning intellektual taraqqiyoti va ma'rifatini rassom faoliyatining eng oliy maqsadi sifatida she'riyatlashtirgani bejiz emas. Shoir ushbu lirik manifestda shunday yozgan edi:

Mayli, umrim abadiy emas,
Mayli, yashay faqat bir nafas,
Lekin meni oyga qilib teng,
Shu'lalardan yasab koshona,
Quyosh sari uzatgan xalqning
Boshi uzra bo'lay parvona.
Mayli, so'ng o't chirmashsin tanga,
Mayli, meni quchsin alanga.
Faqat bo'lib Dankoning qalbi,
Fazolardan nur sochay fanga.
Ona-Vatan! Bir o'g'ling kabi
Fido etay jonimni sanga! [1]

Erkin Vohidovning ushbu misralari Oxundzoda va Fitret tomonidan asos solingan jamiyatni zulmatdan ilm-fan va intizom orqali olib chiqish to'lqini Vohidov ijodida murakkab mafkuraviy invariantga aylanganini, uning qalbini millat taraqqiyoti uchun mash'alaga aylantiradigan «Danko qalbi» estetik ramzi bilan uyg'unlashganini tubdan isbotlaydi.

Abdulhamid Cho'lpon va Jalil Mammadquluzada fenomeni – A.Fitratning ilmiy-nazariy shaklda shakllantirgan milliy uyg'onish konsepsiyasi Abdulhamid Cho'lponning yarandigida lirikaning asosiy estetik yo'nalishlaridan biriga, milliy ruhning poetik manifestiga aylanadi. Jadid adabiyotining eng ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri bo'lgan Abdulhamid Cho'lponning yarandigi milliy ozodlik orzusi, ona tiliga muhabbat, vatan sevgisi va insonning ma'naviy mustaqilligi g'oyalarining yuksak poetik ifodasi bilan ajralib turadi. U milliy o'zlikni nafaqat etnik mansublik sifatida, balki xalqning ma'naviy yaxlitligini belgilovchi madaniy va tarixiy qadriyat sifatida baholar edi. Turkiston jadidlarining badiiy tafakkur tizimida Abdulhamid Cho'lpon merosi milliy o'zlikning poetik o'zagidir. O'zbek adabiyotshunosligining atoqli namoyandasi Ozod Sharafiddinov shoirning bu estetik missiyasini yuqori baholab yozadi: *«O'tgan kunlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Cho'lponni anglash – so'z san'atining ichki qonuniyatlarini chuqur anglash, ularning shoir ijodida qanday namoyon bo'lishini tushunish demakdir. Cho'lponni tushunish uning umumbashariy g'oyalarini va yuksak insoniy tuyg'ularini o'zlashtirish demakdir»*[2]. Muallifning bu konseptual yondashuvidan ham ayon bo'ladiki, Abdulhamid Cho'lponni anglash ham milliy ruhning badiiy sirlaridan boxabar bo'lmoq demakdir.

Bu botiniy poetik prinsiplar o'z estetik mohiyati jihatidan XX asr Ozarbayjon adabiyotida milliy o'zlik g'oyasining rivojlanishida beqiyos rol o'ynagan Jalil Mammadqulizoda ijodiyoti bilan yaxlit bir vahdat va tipologik to'ldiruvchilik tashkil etadi. Har ikkala san'atkor milliy jamiyatning ma'naviy muammolarini badiiy so'z vositasi bilan umumlashtirib, xalqni o'z taqdiri haqida o'ylashga, g'aflatdan uyg'onishga chaqirgan. Abdulhamid Cho'lpon o'zbek tilining ichki intonatsion imkoniyatlaridan foydalanib, bu ma'naviy tiklanishni «Uyg'onish», «Buloqlar» turkumidagi romantik-she'riy lirikalar va mashhur «Kecha va kunduz» romani orqali individual tuyg'ular emas, balki milliy g'oyaning timsoli sifatida taqdim etdi. Jalil Mammadguluzoda «Molla Nasreddin» jurnali atrofida yaratgan adabiy muhit bilan xalqning ijtimoiy-madaniy muammolarini, milliy qoloqlikni va ma'naviy qullikni satirik-estetik usullar bilan fosh qildi. «Pochta qutisi», «O'liklar», «Danabosh qishlog'i hikoyalari» kabi asarlarida milliy ong rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan omillar yuksak badiiy mahorat bilan umumlashtirildi. Badiiy ifoda usullari turlicha bo'lishiga qaramay, ikkala rassom ham o'z ona tilini xalqning ma'naviy erkinligining asosiy ko'rsatkichi va himoya qal'asi sifatida taqdim etadilar. Cho'lpon uchun erkinlik ichki erkinlik va ona tilini himoya qilishni anglatgan bo'lsa, Mirza Jalil ijodida til milliy mavjudlikning asosi edi. Ma'naviy birlikning bu yo'nalishi keyinchalik Erkin Vohidovning «So'zlar go'zalligi» asarida qayta tiklandi va so'z va ona tilini milliy o'ziga xoslik tashuvchisi

[1] Vohidov E. Saylanma. I jild: Ishq savdosi (She'rlar va dostonlar). – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 7.
[2] Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004. – B. 61.

sifatida baholash bilan bevosita tipologik yaqinlikni o'rnatdi. Cholpaning lirik portlashi va Mirza Jalilning ona tiliga bog'liqlik realizmi falsafasini o'z tafakkurida estetik meros tamoyillari bilan uyg'unlashtirgan Erkin Vohidov ijodining dastlabki yillaridan boshlab til va milliy madaniyatni so'nmas «bulak»ning arxetipi sifatida qabul qildi. Shoir 1958-yilda yozilgan «Buloq» nomli monumental she'rida til va vatanga muhabbatning badiiy so'z san'ati bilan organik birligini badiiy mas'uliyat kontekstida ulug'ladi:

Bu Ona Yer bag'ridan
U she'r kabi qaynaydi.
Suvning kumush o'yinidan
Issiq va quyoshli edi.
Men to'yib ichdim, go'yo suv bilan
Dilga singdi qishloq sevgisi.
Tashnaligim kondi-yu, o'q-dorilar
Yurak harorati yana ko'tarildi. [1]

Erkin Vohidovning ushbu misralari ijtimoiy-madaniy jihatdan isbotlaydiki, Cho'lpon lirikasidan va «Molla Nasriddin» maktabidan suzilib kelgan uyg'onish falsafasi, Vohidov poeziyasida til va vatan tuprog'ining san'atkor ruhini jo'sh urdiruvchi «estetik qaynar nuqta» darajasiga ko'tarilishiga muhim nazariy va metodologik zamin tayyorlagan.

Abdulla Qodiriy va Firidunbek Ko'charli missiyasi – Milliy shuur va o'zlikni anglash jarayoni fərdi lirik pafosdan so'ng butun bir millatning o'tmishini va davlatchilik tafakkurini keng ko'lamda jonlantirish zarurati bilan to'qnash kelganda, Abdulla Qodiriyning yarandigida fundamental epik darajaga – roman janriga ko'chdi. O'zbek realist romanining asoschisi bo'lgan Qodiriy milliy o'zlik konsepsiyasini tarixiy roman mustaviyida yangi estetik cho'qqiga ko'tardi. O'zbek adabiyotida yangi badiiy tafakkurning shakllanish jarayoni, shubhasiz, uning fundamental janr islohotlari bilan bog'liqdir. Muallif o'zining shoh asari bo'lgan *«O'tkan kunlar»* romanining ilk nashriga yozgan so'zboshisida ushbu qadamni yangi bir badiiy tajriba sifatida baholab qayd etgan edi: *«Yozmoqchi bo'lganim bu «O'tkan kunlar» yangi davr romanchiligi bilan tanishish yo'lidagi kichik bir tajriba, aniqrog'i bir havasdir... Havaskorlikdan maydonga kemasi mumkin bo'lgan nuqson va xatolardan cho'chimasdim»*[2].

Ushbu buyuk badiiy voqea xuddi shu milliy og'riqni va tarixiy xotira intibohini baham ko'rgan Ozarbayjon adabiy fikrining ham diqqat markazida bo'ldi. Asarni 1928-yilda ilk bor ozarbayjon tiliga tarjima qilgan taniqli olim Xolid Said Xojayev so'zboshida romanning ochgan yangi ufqlərini shunday xarakterlagan edi: *«O'zbek adabiyoti tarixida ham birinchi marta hayotiy, tarixiy romanning yozilishi bilan o'zbek ijtimoyatining, o'zbek xalqining yashashini badiiy adabiyotda jonlantirish arzusi tug'ildi. Ozarbayjon tiliga ushbu asarning tarjima va yangi alifboda nashr etilishi bilan shu vaqtgacha o'zbek adabiyotida ko'rilmagan yangi bir davr ochilgan bo'ladi... Asarning qiymati o'tmish xonlar davridagi qonli fojialarni, bosh kesishlarni, hokimiyat uğrudagi to'qnashuvlarni tasvirlashidadir. Muallif bu asarida o'tmish, unutilgan kunlarni ko'zimiz oldida jonlantiradi. Roman o'zbek badiiy adabiyotining birinchi romanlaridan sanaladi; asarda bir tomondan o'zbek hayoti, xotin-qizlarning yashashi, ularning yumshoq tabiati, sadoqati va shirin adolari tasvirlansa, ikkinchi tomondan ularning erkaklarning bo'yinturug'i ostida quldek umr kechirganlari, oila ichidagi kurashlari badiiy shaklda ko'rsatiladi»*[3]. Xolid Said Xojayevning ushbu tahlili badiiy matnning milliy ruhini va sosiokulturoloq aspektlarini yuzaga chiqarish nuqtayi nazaridan zamonaviy komparativistika uchun ham aktual nazariy-metodologik ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qodiriyning *«O'tkan kunlar»*, *«Mehrobdan chayon»* va *«Obid ketmon»* asarlarida tarixiy voqealar shunchaki o'tmishning tasviri emas, balki xalqning milliy shuuri shakllanishini izohlovchi badiiy-falsafiy model sifatida taqdim etilar edi. U milliy davlatchilik an'analarini, oila institutini va ma'naviy qadriyatlarni o'zaro bog'lab, milliy o'zlikning butun bir konsepsiyasini yaratdi. Ushbu nuqtada yana bir mühüm tipologik bog'liqlik Ozarbayjon adabiy muhitida ham aks-sado berdi. Firidunbek Ko'charli ko'p jildlik *«Ozarbayjon adabiyoti tarixi materiallari»* asari bilan milliy adabiy merosni tizimli ravishda o'rganib, tarixiy xotiraning ilmiy-nazariy asoslarini qurgan edi. F.Ko'charli adabiyotni va adabiy merosni millatning borliq pasporti, xotira oynasi hisoblab yozgan edi: *«Ahl-i danish va kamolga ma'lumdirki, har bir millatning tərəqqiy va saodatiga bais bo'lgan sabablardan biri ham uning adabiyotidir. Adabiyot millatning oyna-i haqiqatnamosidirki, uning moddiy va ma'naviy tərəqqiysi va istiqboli uchun nəjot va saodat yo'llarini xuddi o'zidek ko'rsatadi. Adib-i fozil va shoir-i qobil millatning maorif xodimlaridir. Millatni haq va savobga irshod etgan, shuhrat va hurmatga yetkazgan ulardir. O'z osor va ash'orlari bilan ular millatning jismiga shafo, ruhiga safo, fikriga jilo, aqliga va butun ma'naviy va ruhoniy quvvatlariga bal-u par berib,*

[1] Vohidov E. Saylanma. I jild: Ishq savdosi (She'rlar va dostonlar). – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 7.

[2] Abdulla Qədiri. (2023). Ötən günlər (özbəklərin həyatından tarixi roman) (X. Səid, Çev.; H. Zeynallı, Red.; A. Ülvi,). – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (Orijinal əsər 1928-1929-cu illərdə nəşr edilmişdir). – S. 15.

[3] Abdulla Qədiri. (2023). Ötən günlər (özbəklərin həyatından tarixi roman) (X. Səid, Çev.; H. Zeynallı, Red.; A. Ülvi,). – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (Orijinal əsər 1928-1929-cu illərdə nəşr edilmişdir). – S. 12-13.

yuksak maqomga ko'taradilar»[1].

Ko'rinib turganidek, har ikki ziyolining faoliyati va konseptual falsafasi isbotlardiki, adabiyot va tarixiy xotira o'tmishga shunchaki nostalgik qarash emas, balki kelajakning milliy rivojlanish modelidir. Ko'charlining «adabiyot millatning oynasidir» degan tezisi, Abdulla Qodiriyning epik nasrda amalga oshirgan missiyasi bilan to'liq mos keladi. Ushbu model keyinchalik Erkin Vohidovning falsafiy she'riyatida Qodiriyning epik xotirasi va Ko'charlining ma'naviy meros nazariyasining poetik so'z bilan umumlashtirilishiga xizmat qildi. Shunday qilib, Abdulla Qodiriyning *«O't-kan kunlar»* romanida badiiy bo'yoqlar bilan jonlantirgan o'tmish Turkiston xonliklarining ichki to'qnashuvlarini, xalq chekkan tarixiy iztiroblarni va ma'naviy yo'qotishlarni Erkin Vohidov o'zbek tilining boy intonatsiyasi bilan yuksak lirik pafosda jaranglagan ushbu misralarida shunday bitgan edi:

O'zbegim deb keng jahonga
Ne uchun madh etmayin!
O'zligim bilmoqqa davrim
Berdi imkon, o'zbegim.
Men buyuk yurt o'g'lidurman,
Men bashar farzandiman,
... Lek Navoiydek bobom bor,
Ko'ksim osmon, o'zbegim.
Qayga bormay, boshda do'ppim,
G'oz yurarman gerdayib,
Olam uzra nomi ketgan
O'zbekiston, o'zbegim.
Bu qasidam senga, xalqim,
Oq sutu tuz hovli,
Erkin o'g'lingman, qabul et,
O'zbegim, jon o'zbegim. [2]

Erkin Vohidovning ushbu misralari ilmiy va nazariy jihatdan isbotlaydiki, Qodiriyning romanchilik san'ati bilan ochgan epik tarixiy yo'li va Ko'charlining adabiyot tarixiga bergan milliy ma'naviyat pasporti missiyasi, Vohidov poeziyasida o'tmishning qorong'u zulmatidan milliy istiqlolga tomon uzangan o'ziga xos ma'naviy-falsafiy evolyutsion zanjirni tashkil etgan.

Usmon Nosir va Hasanbek Zardobiy paraleli – Milliy o'zlikni anglash g'oyasining tarixiy evolyutsiyasi totalitar tuzumlar tazyiqi va qattiq senzura sharoitida san'atkorlardan yanada yuksak fuqarolik pozitsiyasi va ma'naviy qarshilik talab qilar edi. Jadidchilik harakati keltirgan milliy istiqlol ideallari XX asrning 30-yillarida Usmon Nosir kabi otashqalb shoirlarning isyonkor poeziyasida o'zining badiiy-estetik cho'qqisiga yetgan edi.

Agar barg kabi yiqilsam,
Bog'im meni unutmaydi.
Ismimni hurmat bilan eslaydi.
Gullardan haykal quradi.
She'rlarim aks-sado berishda davom etadi.
Hayotimning davomi.
Kelajagimning himoyachisi.
Men abadiy o'lmayman.! [3]

Usmon Nosir o'zbek poeziyasida ozodlik g'oyasining eng yorqin ifodachilaridan biri sifatida tanilgan; uning ijodi romantik pafos, yuksak fuqarolik pozitsiyasi va milliy liyoqat hissi bilan ajralib turadi. Shoir qisqa umr ko'rishiga qaramay, o'zbek poeziyasida ozod ruhning va ma'naviy qarshilikning poetik simvoliga aylandi. Taniqli o'zbek adabiyotshunosi, professor Ibrohim G'afurov shoirning ushbu ma'naviy missiyasini baholab yozadi: *«Usmon Nosir qarshisida bizning hech qachon to'lab bitira olmaydigan cheksiz ma'naviy qarzimiz bor. Har safar uning so'zidan – she'rlari va dastanlaridan bahramand bo'lganimizda, bu qarz tarixdan uzanan bir qo'l kabi insonning yelkalaridan tutadi. Uning poeziyasi bo'ronli badiiy sadoberishlari bilan butun bir avlodning milliy xotirasi va ozodlik shuurini uyg'otgan ma'naviy quvvatdir»*[4]. Usmon Nosirning *«Yurak»*, *«Mehrim»*, *«Safarbar satrlar»* va boshqa asarlarida inson ozodligi, vatan sevgisi, milliy g'urur va ma'naviy liyoqat yetakchi mavzular bo'lib, insonni totalitar mafkura chegaralaridan chiqib ketgan yuksak humanist shaxs sifatida taqdirlar edi.

Ushbu badiiy qarshilik va so'zning ijtimoiy kuchga aylanish jarayoni, Ozarbayjon milliy matbuotining asoschisi Hasanbek Zardobiyning faoliyati bilan bir xil g'oyaviy-estetik platformani baham ko'radi. Zardobiy milliy o'zlikni anglash jarayonida ijtimoiy so'zning va maorifparvarlikning rolini yangi bosqichga ko'targan, u ta'sis etgan *«Akinchi»* (Əkinçi) gazetasi jamiyatda milliy shuur shakllanishiga va ona tilining rivojlanishiga mühüm ta'sir ko'rsatgan edi. Zardobiy xalq taraqqiyotining yagona shartini ma'rifatparvarlik va milliy birlikda ko'rib, maorifni milliy tiklanishning asosiy vositasi deb hisoblagan. Uning publisistik merosidagi til, madaniyat va milliy birdamlik masalalari, Usmon Nosirning poeziyadagi milliy liyoqat va ozodlik g'oyalarini romantik pafos bilan ifodalashi bilan to'g'ridan-to'g'ri hamohangdir. Har ikki san'atkor

[1] Köçərli, F. b. (2005). Azərbaycan ədəbiyyatı (İki cilddə, I cild). Bakı: Avrasiya Press. – S. 44.
[2] Vohidov E. . Saylanma. I jild: Ishq savdosi (She'rlar va dostonlar). – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 106-107.
[3] Məmmədli, P. Osman Nasir. A. Ülvi (Red. və Ön söz müəl.), Ədəbi portretlər (özbək şair və yazıçıları haqqında məqalələr) daxilində (s. 65-80). – Bakı: Nurlar, 2023. – S. 68.
[4] G'afurov, I. (2024, iyul 8). Qismatning ovozi (Usmon Nosir ilhomlari). Xurshid Davron kutubxonasi. kh-davron.uz

uchun san'at va so'z xalqning ma'naviy yuksalishiga, totalitar zulmatga qarshi qarshilik ko'rsatishiga xizmat qiladigan yaroduvchi kuch edi. Usmon Nosirning repressiya yillarida joni evaziga asragan ushbu milliy poetik ruhi, keyinchalik Erkin Vohidov ijodida milliy o'zlik konsepsiyasining estetik poydevoriga aylandi va izchil davom ettirildi.

Hasan bey Zardabiy tomonidan shakllantirilgan «ommaviy nutqning qo'rqmasligi» falsafasini «Akinchi» gazetasi va Usmon Nosirning estetik meros darajasida qatag'on girdobida yo'q qilingan isyonkor lirik sadolari bilan sintez qilib, Erkin Vohidov totalitar tuzum sharoitida qalamning ma'naviy kuchini va rassomning tik turishini she'riy manifest darajasiga ko'tardi. Shoirning rasmiy to'plamiga kiritilgan 1967-yilda yozilgan «Qalam» nomli monumental she'rida u ozarbayjon akademik imlosiga muvofiq buyuk fuqarolik pafosi bilan zulmkor rejimlar tomonidan qatag'on qilinganiga qaramay, bosh egmagan milliy tafakkur va ommaviy nutqning mustahkam kuchini kuyladi:

Boshini ming kesdilar,
Bosh egmadi aslo kalam.
Yor, diyor mehrini kuylab
Umrimiz bo'lgay ado.
Men na istisno erurman,
Sen na mustasno, qalam.
Yangrasin Erkin so'zing,
Aslo tiling lol o'lmasin.
Dast ko'tar davron yukini,
Etma qadding yo, qalam![1].

Erkin Vohidovning ushbu misralari fundamental tarzda isbotlaydiki, Zardobiy publisistikasidan va Usmon Nosir romantizmidan suzilib kelgan milliy qarshilik ruhi, Vohidov poeziyasida «boshini kessalar ham bosh egmaydigan» haq qalami ramzi bilan birlashib, zamonaviy o'zbek adabiyotida milliy o'zlik mafkurasining ma'naviy g'alabasini ta'minlaydigan asosiy omillardan biriga aylangan.

Maqsud Shayxzoda va Uzeyirbek Hojibeyov koordınataları – Milliy o'zlikni anglash konsepsiyasining to'liq yetkinlashishi va kelajakka o'tkazilishi uchun klassik meros bilan zamonaviy badiiy tafakkur o'rtasida mustahkam ko'priklar qurilishi zarur edi. Ushbu tarixiy-estetik missiyani o'zbek adabiyotida Ozarbayjon va o'zbek xalqlarining ortoq adabiy-madaniy koordinatalarini shakllantirgan Maqsud Shayxzoda unikal tarzda amalga oshirdi. Shayxzoda ijodida milliy tarix, klassik adabiyot, umumturk madaniyati va humanist qadriyatlar yaxlit estetik tizim ichida taqdim etiladi. Totalitar tuzum tazyiqlari va senzura to'siqlariga qaramay, milliy tafakkurni asrashda uning roli mustasnodir. O'zbek adabiyotshunosligining atoqli namoyandasi, akademik Naim Karimov shoirning ushbu tarixiy missiyasini yuqori baholab yozadi: *«Maqsud Shayxzoda – o'z adabiyotini jahon xalqlari adabiyotlari bilan o'zaro bog'lagan «oltin ko'prik»larimizdan biridir. Shayxzoda ijodida tarixiy xotirani jonlantirish – milliy o'zlikni anglash va mustahkamlash bilan chambarchas bog'liq edi»*[2].

Uzeyirbek Hojibeyovning ijodidagi ushbu fosh etuvchilik pafosi va dramatik konflikt san'atkorning sosiomadaniy taraqqiyotga bo'lgan qarashlarini to'liq aks ettiradi. Shayxzodaning badiiy matnda qurgan «oltin ko'prik» va klassik merosga qaytish xətti, Uzeyir Hojibeyovning musikalı dramaturgiyada qilgan va ko'hnallikni radikal tarzda fosh qilishga qaratilgan klassik-zamonaviy sintezi bilan to'liq tipologik tərəfdoshdir. Maqsud Shayxzodaning *«Mirzo Ulug'bek»*, *«Jaloliddin Manguberdi»* va boshqa asarlarida tarixiy shaxslar milliy xotiraning jonli daşıyuvchilari sifatida taqdim etilib, o'tmish zamonaviy milliy shuur shakllanishiga xizmat qiluvchi ma'naviy maktab sifatida baholanar edi.

Ushbu estetik yondashuv Ozarbayjon professional musikasining asoschisi Uzeyirbek Hojibeyovning madaniyat falsafasi bilan bir xil prinsiplər asosiga qurilgan edi. Hojibeyov milliy o'zlik g'oyasini musika, dramaturgiya va publisistika sohasida yangi estetik mazmun bilan rivojlantirdi. Uning *«Layli va Majnun»*, *«O olmasin, bu bo'lsin»*, *«Arshin mal alan»* kabi asarlari xalq musikasi bilan klassik Sharq merosini va Yevropa madaniyatini yaroduvchi tarzda birlashtirib, milliy san'atning rivojlanish modelini yaratdi. Ozarbayjon adabiyotshunosligida va teatr tanqidida ham haqli ravishda taidlab o'tilganidek, ushbu komediya faqat Uzeyir Hojibeyov ijodidagigina emas, balki butun Ozarbayjon adabiyotidagi eng yaxshi komediyalardan biri bo'lib, ham mazmuni, ideyasining chuqurligi, fosh etuvchilik quvvati jihatidan, ham badiiy xususiyatlari bilan klassik darajaga ko'tariladi. Bu yerda ham muallif o'z zamonasi uchun xarakterli bo'lgan mütərəqqiy va mustabid kuchlar o'rtasidagi kurashni dramatik konfliktning markaziga qo'ygan. Nima vosita bilan bo'lmasin pul topishni istagan, qarzdor bo'lib qolgan Rustambek, pul tarafdan ishi o'ngidan kelgan boy savdogar Mashadi Ibod, «millatparvar» Hasanqulubek, «intelligenti» Hasanbek, gazetachi Rzabek, qo'chchi Asqar va boshqalar ko'hnallikni tamsil etadilar[3].

[1] Vohidov E. Saylanma. I jild: Ishq savdosi (She'rlar va dostonlar). – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 75.
[2] Karimov N. Maqsud Shayxzoda (maarifiy-biografik roman). – Toshkent: Sharq, 2009. – B. 5.
[3] Hacıbəyov Ü. (1985). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı. – S. 7.

Shayxzodaning badiiy matnda qurgan «oltin ko'prik» va klassik merosga qaytish xətti, Uzeyir Hojibeyovning musiqada qilgan klassik-zamonaviy sintezi bilan to'liq tipologik tərəfdoshdir. Har ikki san'atkor uchun milliy madaniyat o'tmishni ko'r-ko'rona asrash emas, balki kelajakning ma'naviy rivojlanishini ta'minlovchi yaroduvchi energiya manbaidir. Ushbu yondashuv keyingi davrda Erkin Vohidov yarandigida yanada keng nazariy mazmun kasb etib, so'z, til va xususan Alisher Navoiy merosini zamonaviy milliy tafakkur bilan aloqalandirishga, klassik-zamonaviy sintezning yaxlit estetik konsepsiya darajasiga ko'tarilishiga mustahkam zamin yaratdi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda va komparativist tahlillarda ham tasdiqlanganidek, Erkin Vohidov klassik Sharq merosini zamonaviy poeziyaning estetik koordinatalari bilan sintez qilganda Maqsud Shayxzodaning badiiy matnda, Uzeyirbek Hojibeyovning esa professional musiqada yuksaltirgan o'sha konseptual «oltin ko'prik» modelini to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirgan. Shoir o'zining rəsmi devonida joy olgan falsafiy mulohazalarida, daho salaflarinin ochgan ushbu klassik intibah yo'lini badiiy tarzda shunday umumlashtirgan edi:

Fuzuliy devonin qo'limga oldim,
U soldi ko'nglimga g'azal mehrini...
Ko'p zahmat so'ngida
Anglab yetoldim
Ustoz Alisherning buyuk sehrini.
Uni tanidimu elimni bildim. [1]

Erkin Vohidovning Ozarbayjon tilida yuksak poetik ehtirom bilan yangragan ushbu misralari fundamental tarzda isbotlaydiki, Uzeyirbekning operada amalga oshirgan maqom va Yevropa musiqasi vahdati, Shayxzodaning dramaturgiyada qurgan tarixiy xotira falsafasi, Vohidov poeziyasida Alisher Navoiy va Fuzuliy dehosini anglash orqali «elini (millatini) tanish» formulasiga aylangan hamda klassik-zamonaviy sintezni milliy o'zlik konsepsiyasining sarsilmas bir ustuniga aylantirgan.

Jadidchilikdan Erkin Vohidovga uzangan vorislik xəttining ılmiy-nazariy umumlash-tirilishi – Bunday qilib, Abdurauf Fitratdan boshlanib Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir va Maqsud Shayxzoda ijodida milliy o'zlikni anglash g'oyasi turli janrlar va badiiy shakllar vositasida izchil hamda tizimli rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Ushbu san'atkorlarning har biri milliy o'zlikning, ona tilining, tarixiy xotiraning va ma'naviy ozodlikning asralishini o'z ijodining yetakchi g'oyaviy-estetik yo'nalishiga aylantirgan. Komparativist tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati shunchaki lokal xarakterdagi tarixiy-madaniy voqea emas, balki butun boshli zamonaviy o'zbek poeziyasida milliy o'zlik g'oyasining genezisini falsafiy va strukturaviy jihatdan belgilovchi asosiy bosqichdir. Ushbu boy adabiy an'ananing ortaq mafkuraviy va estetik poydevori keyingi davrlarda Ozarbayjon va o'zbek adabiyotlari o'rtasidagi qiyosiy-tipologik yaqinliklarning ilmiy jabhada o'rganilishi nuqtayi nazaridan alohida dolzarblik kasb etadi. Ozarbayjon adabiyotshunosligida jadidchilik harakati va uning ko'zga ko'ringan namoyandalarining ijodi bilan bog'liq holda olib borilgan fundamental tadqiqotlar hamda monografiyalar, o'zbek milliy o'zlik an'anasini makro-aspektdan baholash uchun keng ilmiy baza yaratgan.

Nazariy jihatdan chiqarilgan eng mühüm konseptual umumlashtirish shundan iboratki, milliy tiklanish jarayoni madaniyatlarning bir-birini o'zaro rag'batlantirishi natijasida tezlashadi. Ozarbayjon ma'rifatparvarligining – Mirzo Fatali Axundzoda tafakkurining, Hasanbek Zardobiy publisistikasining, Jalil Mammadquluzada realizmining, Firidunbek Ko'charli manbashunosligining va Uzeyirbek Hojibeyov falsafasining Turkiston mühitiga ta'siri tabiiy g'oyaviy oqim (mafkuraviy oqim) edi. Ushbu g'oya oqimi o'zbek intellektuallari tomonidan mexanik tarzda maysimlashtirilmagan (taqlid qilinmagan); o'zlarining boy madaniy mühitlari – Shayboniylar va Temuriylar davri davlatchilik xotirasining, klassik chig'atoy tili normalarining, folklor poydevorining va klassik Sharq poetikasining süzgichidan o'tkazilib, o'ziga xos estetik makro-tizimga aylantirilgan. –

Aynan ushbu murakkab ma'naviy-estetik va sintetik zamin ustida yetishgan Erkin Vohidov ijodini ushbu tarixiy-metodologik kontekstdan tashqarida baholash ilmiy jihatdan imkonsizdir. Tadqiqot jarayonida tahlilga tortganimiz *«Kichik Oy so'zi»* («Kosmonavt va shoir»), *«Buloq»*, *«Qalam»*, *«Quyosh maskani (dostondan boblar)»* she'rlari hamda monumental *«O'zbegim»* qasidasi yaqqol ko'rsatadiki, XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek poeziyasida milliy o'zlik g'oyasi sifat jihatidan yangi badiiy-estetik bosqichga qadam qo'ygan. Erkin Vohidov jadidchilikdan va Ozarbayjon ma'rifatparvarligidan suzilib kelgan milliy tafakkur an'analarini vorislik prinsipi asosida davom ettirib, uni zamonaviy davrning qlobal ijtimoiy-madaniy reallqları bilan uyg'unlashtirgan. Shoir salaflarining ilgari surgan g'oyalarini shunchaki deklarativ tarzda takrorlamasdan, ularni falsafiy umumlashtirish darajasiga ko'tarib, umumturk madaniy tafakkuri va umumbashariy humanist qadriyatlar bilan aloqalandirgan original badiiy strukturaviy tizim yaratgan.

Tadqiqotning kelgusi oxirgi ilmiy xulosasi shundan iboratki, milliy o'zlik (milliy kimlik) mavzusi ush-

[1] Vohidov E. Saylanma. I jild: Ishq savdosi (She'rlar va dostonlar). – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 215.

bu adabiyotlarda vaqtincha konyunktura yoki siyosiy tendensiya emas, balki san'atning mangu yashash qonunidir. Erkin Vohidov timsolida ushbu g'oya endilikda regional chegaralardan oshib, butun boshli zamonaviy turk xalqlari adabiyotida milliy intellektual rivojlanish yo'lining yangi tarixiy bosqichdagi yuksak cho'qqisiga ko'tarilishi deb baholanishiga to'liq ilmiy, nazariy va metodologik asoslar beradi.

Xülasə. Məqalədə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində türk-müsəlman coğrafiyasında baş verən qlobal ictimai-siyasi və mədəni kataklizmlər fonunda özbək cədid ədəbiyyatı ilə Azərbaycan maarifçi-demokratik düşüncəsinin ideya-estetik əsasları müqayisəli-tipoloji aspektdən geniş şəkildə tədqiq olunur. Tədqiqat işi müasir müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın metodoloji prinsipləri əsasında, sənətkarların fəaliyyətini ayrı-ayrı elementlər kimi deyil, vahid və ardıcıl məfkurəvi təkamül zənciri kimi nəzərdən keçirir. Bu çərçivədə, milli özünüdərk və mənəvi oyanış anlayışları fəlsəfi-estetik sistem səviyyəsində təhlil edilir. Mətndə Əbdürrauf Fitrət və Mirzə Fətəli Axundzadənin nəzəri-islahatçı baxışları, Əbdülhəmid Çolpan və Cəlil Məmmədquluzadənin bədii-ictimai yaradıcılığındakı milli oyanış pafosu, Abdulla Qədiri və Firidun bəy Köçərli irsindəki epik və elmi tarixi yaddaşın bərpası məsələləri, eləcə də Osman Nasir, Həsən bəy Zərdabi, Maqsud Şeyxzadə və Üzeyir Hacıbəylinin milli mədəniyyət kontekstindəki xidmətləri «canbir qəlb» prinsipi ilə üzvi şəkildə qarşılaşdırılır və onların funksional bərabərliyi əsaslandırılır. Araşdırmada hər iki mühitdə ana dilinin statusunun qorunması, milli məktəb və mətbuatın inkişafı, totalitar senzura şəraitində sənətkarın vətəndaşlıq mövqeyi və göstərdiyi mənəvi dirəniş elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrə cəlb olunur.

Sonda cədidçilik və maarifçilik ənənələrinin XX əsrin ikinci yarısında özbək poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Erkin Vahidovun yaradıcılığında milli özünüdərk konsepsiyasının fundamental estetik təməlinə çevrilməsi, regional sərhədləri aşaraq ümumtürk mədəni düşüncəsinin yeni tarixi mərhələdə zirvə nöqtəsinə yüksəlməsi varislik prinsipi baxımından elmi şəkildə ümumiləşdirilir və əldə olunan nəticələr konseptual şəkildə şərh edilir.

Rezyume. Maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida turk-musulmon dunyosida yuz bergan global ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlar fonida o'zbek jadid adabiyoti hamda Ozarbayjon ma'rifatparvarlik-demokratik tafakkurining g'oyaviy-estetik asoslari qiyosiy-tipologik jihatdan keng ko'lamda tadqiq etilgan. Tadqiqot zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslikning metodologik prinsiplari asosida ijodkorlar faoliyatini alohida elementlar sifatida emas, balki yagona va uzviy g'oyaviy evolyutsion zanjir sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu doirada milliy o'zlikni anglash va ma'naviy uyg'onish tushunchalari falsafiy-estetik tizim darajasida tahlil qilinadi. Matnda Abdurauf Fitrat va Mirzo Fatali Axundzodaning nazariy-islohotchilik qarashlari, Abdulhamid Cho'lpon va Jalil Mammadqulizoda ijodidagi milliy uyg'onish pafosi, Abdulla Qodiriy va Firidunbek Ko'charli merosidagi epik hamda ilmiy tarixiy xotirani tiklash masalalari, shuningdek, Usmon Nosir, Hasanbek Zardobiy, Maqsud Shayxzoda va Uzeyir Hojibeyovning milliy madaniyat kontekstidagi xizmatlari o'zaro uzviy bog'liqlikda qiyoslanadi hamda ularning funksional tengligi asoslanadi. Izlanishda har ikki muhitda ona tilining maqomini qorash, milliy maktab va matbuotning rivojlanishi, totalitar senzura sharoitida ijodkorning fuqarolik pozitsiyasi va ko'rsatgan ma'naviy qarshiligi ilmiy-nazariy jihatdan umumlashtiriladi.

Yakunda jadidchilik va ma'rifatparvarlik an'analarining XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek she'riyatining yirik namoyandasi Erkin Vohidov ijodida milliy o'zlikni anglash konsepsiyasining fundamental estetik poydevoriga aylanishi, regional chegaralardan oshib, umumturk madaniy tafakkurining yangi tarixiy bosqichda yuksak cho'qqiga ko'tarilishi vorislik prinsipi nuqtayi nazaridan ilmiy jihatdan umumlashtirilgan va konseptual xulosalar berilgan. Bundan tashqari, maqolada o'zbek va ozarbayjon xalqlari ma'naviy merosining umumiyligi, ularning tarixiy taqdiri va mustaqillik yo'lidagi kurashi falsafiy mushohada etiladi, adabiy jarayonning qonuniyatlari tahlil qilinadi.

Resume. The article provides a comprehensive comparative and typological analysis of Uzbek Jadid literature and Azerbaijani enlightenment-democratic thought against the background of global socio-political and cultural cataclysms in the Turkic-Muslim world in the late 19th and early 20th centuries. Based on the methodological principles of modern comparative literary criticism, the study considers the creative activities of thinkers not as isolated elements, but as a unified and continuous ideological evolutionary chain. Within this framework, the concepts of national self-awareness and spiritual awakening are analyzed at the level of a philosophical and aesthetic system. The text organically compares the theoretical-reformist views of Abdurauf Fitrat and M.F. Akhundzade, the pathos of national awakening in the works of Abdulhamid Cho'lpon and Jalil Mammadguluzade, the restoration of epic and scientific historical memory in the heritage of Abdulla Qadiri and Firidun bey Kocharli, as well as the contributions of Osman Nasir, Hasan bey Zardabi, Maqsud

Sheykxzade, and Uzeyir Hajibeyov in the context of national culture, demonstrating their functional equivalence. The research scientifically generalizes the issues of preserving the status of the native language, the development of national schools and press, the civic stance of writers, and their spiritual resistance under conditions of totalitarian censorship.

In conclusion, the transformation of Jadid and Enlightenment traditions into the fundamental aesthetic basis of the concept of national self-awareness in the poetry of Erkin Vahidov, a prominent representative of Uzbek literature in the second half of the 20th century, and its elevation beyond regional borders to a peak of pan-Turkic cultural thought in a new historical stage are scientifically synthesized from the perspective of the succession principle.

Резюме. В статье в сравнительно-типологическом аспекте всесторонне исследуются узбекская джадидская литература и азербайджанская просветительско-демократическая мысль на фоне глобальных общественно-политических и культурных катаклизмов в тюрко-мусульманском мире в конце XIX – начале XX веков. На основе методологических принципов современного сравнительного литературоведения деятельность писателей рассматривается не как изолированные элементы, а как единая и непрерывная идейно-эволюционная цепь. В этих рамках понятия национального самосознания и духовного пробуждения анализируются на уровне философско-эстетической системы. В тексте органично сопоставляются теоретико-реформаторские взгляды Абдурауфа Фитрата и М.Ф. Ахундзаде, пафос национального пробуждения в творчестве Абдулхамида Чолпона и Джалила Мамедкулизаде, вопросы восстановления эпической и научной исторической памяти в наследии Абдуллы Кадыри и Фиридун-бека Кочарли, а также вклад Османа Насыра, Гасан-бека Зардаби, Максуда Шейхзаде и Узеира Гаджибекова в контексте национальной культуры, доказывая их функциональную эквивалентность. В исследовании научно обобщаются вопросы сохранения статуса родного языка, развития национальной школы и прессы, гражданской позиции писателей и их духовного сопротивления в условиях тоталитарной цензуры.

В заключении научно-теоретически обобщается трансформация традиций джадидизма и просветительства в фундаментальную эстетическую основу концепции национального самосознания в поэзии Эркина Вахидова, выдающегося представителя узбекской литературы второй половины XX века, и её возвышение за пределы региональных границ до вершины общетюркской культурной мысли на новом историческом этапе с точки зрения принципа преемственности. Кроме того, в статье философски осмысливается общность духовного наследия узбекского и азербайджанского народов, их историческая судьба и борьба на пути к обретению государственной независимости, анализируются закономерности литературного процесса.